

Τὰ κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ ψηφιακὴ μορφή: Συνέπειες, προκλήσεις, προβληματισμοὶ

Ἄννας Κόλτσιου-Νικήτα*

Προλογικά

Τὸ κείμενο (text) ἦταν –ὡς γνωστόν– ὁ πρῶτος τρόπος ἀπεικόνισης τῆς πληροφορίας σὲ ὑπολογιστὴ, δεδομένου ὅτι οἱ ὑπολογιστὲς ἀρχικὰ ἀδυνατοῦσαν νὰ χειριστοῦν ἀποτελεσματικὰ ἤχο, εἰκόνες καὶ video, καὶ μέχρι σήμερα παραμένει ὁ κυρίαρχος¹. Στὴ συνέχεια, μὲ τὶς νέες ψηφιακὲς συνθῆκες τὸ κείμενο ἐπαναπροσδιορίστηκε μέσα ἀπὸ τὶς πολιτισμικὲς πρακτικὲς παραγωγῆς καὶ πρόσληψής του, ἐνῶ βασικὴ παραμένει ἡ παραδοχὴ ποὺ ἀφορᾷ τὸν ρόλο τοῦ κειμένου στὴν ἐπικοινωνία, ὅτι δηλαδὴ τὸ κείμενο ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ μονάδα μέσῳ τῆς ὁποίας ἡ σημασία γίνεται διαπραγματεύσιμη² καὶ γι' αὐτὸ ἡ παρουσία του στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὐσιώδης καὶ σημαντικὴ. Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία συντέλεσε οὐσιαστικὰ στὴ διαδικασία τροποποίησης σὲ βάθος τῆς σχέσης τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου μὲ τὴ γραφὴ, τὴν ἀνάγνωση, τὴν ὄραση, τὴν

* Ἡ Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα εἶναι Καθηγήτρια Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ Χριστιανικῆς Γραμματείας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ κυμαίνεται ἀπὸ μία μόνο λέξη (π.χ. μιὰ πινακίδα SLOW στὸν δρόμο) σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ δηλώσεις ἢ προτάσεις σὲ μία ὁμιλία, ἓνα γράμμα, ἓνα μυθιστόρημα κτλ. βλ. R. Carter καὶ M. McCarthy, *Cambridge Grammar of English*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

2. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὴ γλῶσσα κατὰ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν νοημάτων μας, ἐπικοινωνοῦμε μὲ κείμενα (ἀπὸ πολὺ μικρῆς μέχρι πολὺ μεγάλῃς ἔκτασης) καὶ ὄχι μὲ μεμονωμένες προτάσεις· βλ. M. A. K. Halliday & J. R. Martin, *Writing Science: Literacy and Discursive Power*, The Falmer Press, London 1993.

ἀντίληψη, τὰ ἀκούσματα καὶ τὴ μάθηση καὶ –κατὰ συνέπεια– τῆς σχέσης του μὲ τὰ κείμενα.

Στὸν χώρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν τὰ κείμενα βρέθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸ κέντρο τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ψηφιακὴ μορφή. Ἡ ἐφαρμογὴ ψηφιακῶν μεθόδων καὶ ἐργαλείων στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες ἀνοίξε συναρπαστικὲς προοπτικὲς γιὰ τὴ μελέτη, τὴν ἔρευνα, τὴ διαχείριση καὶ τὴν ἐπικοινωνία. Μὲ μία διαχρονικὴ ἀναδρομὴ στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ ἐξελίξεις στὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς, διατήρησης καὶ διάδοσης τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπῆρξαν ὁρόσημα καὶ μοχλοὶ πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ ψηφιοποίηση τῶν κειμένων θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἐξ ἴσου σημαντικὴ μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας, ὅσον ἀφορᾷ τὶς συνέπειες στὴν παραγωγὴ, διάδοση καὶ ἀνάδειξη τῶν κειμένων.

Οἱ ἐφαρμογὲς καὶ ὑπηρεσίες τῆς τεχνολογίας ἀφοροῦν τὰ κείμενα κάθε μορφῆς καὶ τὴν ἴδια τὴ γλῶσσα καὶ πρῶτιστα ἀφοροῦν τὴν ἀνάδειξη καὶ μελέτη τῆς κειμενικῆς παράδοσης. Οἱ συνέπειες χρήσης τῆς γλωσσικῆς τεχνολογίας φέρουν θετικὸ πρὸςῃ καὶ ἐκτείνονται ἀπὸ τὴ δημιουργία ψηφιακῶν βάσεων καὶ ἐπομένως τὴν εὐκολὴ πρόσβαση σὲ μεγάλο ὄγκο κειμένων, τὴ σύνταξη ἡλεκτρονικῶν λεξικῶν καὶ σωμάτων κειμένων, τὶς δυνατότητες διακειμενικῆς καὶ συγκριτικῆς ἔρευνας, τὴν ἀρωγὴ σὲ θέματα κριτικῆς κειμένου, μέχρι τὴν ἀξιοποίηση τῶν δυνατοτήτων γιὰ ἐξ ἀποστάσεως γλωσσικὴ διδασκαλία, τὴν ἀνάδειξη τοῦ γλωσσικοῦ πλούτου καὶ τῆς γλωσσικῆς ποικιλομορφίας, καθὼς καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς γλωσσικῆς δυσκολίας χάρις στὴ μηχανικὴ μετάφραση ἢ ἀκόμη καὶ τὶς δυνατότητες σύνθεσης καὶ ἀναγνώρισης τῆς φωνῆς³.

Παράλληλα ὥστόσο διατυπώνονται συχνὰ καὶ ποικίλα ἐρωτήματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερα ἀφ' ἑνὸς τοὺς τρόπους ἀναπαραγωγῆς, παρ-

3. Οἱ ὅροι *σύνθεση* καὶ *ἀναγνώριση φωνῆς* συνίστανται στὴ μηχανικὴ παραγωγὴ καὶ ἀναγνώριση τῆς ἀνθρώπινης ὁμιλίας. Στὴν πρώτη περίπτωση ἓνα κείμενο μετατρέπεται σὲ ὁμιλία ἀπὸ ἓνα ὑπολογιστικὸ σύστημα (text-to-speech, TTS), ἐνῶ στὴ δευτέρῃ ἡ ἀνθρώπινη ὁμιλία εἶναι αὐτὴ ποὺ μετατρέπεται σὲ κείμενο (speech-to-text, STT). Τὰ πεδία αὐτὰ εἶναι πολὺ σημαντικά, καθὼς προσφέρουν καὶ ὑποστηρικτικὲς τεχνολογίες γιὰ ἄτομα μὲ ἀναπηρίες, ἐπιτρέποντας σὲ ἀνθρώπους μὲ προβλήματα ὄρασης ἢ δυσκολίες ἀνάγνωσης νὰ «ἀκοῦν» γραπτὰ κείμενα καὶ σὲ ἀνθρώπους μὲ κινητικὰ προβλήματα νὰ «γράφουν» ὅσα προφέρουν καὶ ἐκφωνοῦν, βελτιώνοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν καθημερινὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ διευκολύνοντας τὴν ἰσότητι προσβασιμότητά τους στὶς συνθήκες ποὺ διαμορφώνει ἡ κοινωνία τῆς πληροφορικῆς.

αγωγής και σύνθεσης κειμένων και αφ' ετέρου την πρόσληψη των κειμένων αυτών. Οί σχετικοί προβληματισμοί ἐστιάζονται γύρω ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγεται ἡ ἄκριτη χρῆση τῆς τεχνολογίας, ἡ ψευδαίσθηση τῆς ἐγκυρότητας καὶ πληρότητας ποὺ συχνὰ παρέχει ἡ τεχνολογία αὐτή, ὁ τρόπος ποὺ ἐπηρεάζεται ἡ μάθηση καὶ ἡ πρόσληψη τῶν κειμένων, ἡ διασφάλιση τῆς ἀκεραιότητος τῶν κειμένων.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καὶ δεδομένου ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διαθέτει μία μακρὰ κειμενικὴ παράδοση, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐξ ἀρχῆς βρέθηκε σὲ διάλογο μὲ τὸν σύγχρονο ψηφιακὸ κόσμο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ψηφιακὴ μορφή τοῦ κειμενικοῦ πλούτου τῆς, μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση καὶ τὴν ἐπικαιροποίηση τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ σὲ κάθε συνάφεια, σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ σὲ κάθε τόπο. Ἡ καθολικότητα καὶ οἰκουμενικότητα τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιτρέπει ἡ –καλύτερα– καλεῖ τὶς Ἐκκλησίες νὰ μεταχειρίζονται κάθε δυνατὸ μέσο ποὺ προσφέρεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη τεχνολογικὴ ἐπανάσταση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς καλλιέργειας καὶ ἐμβάθυνσης τῆς διάστασης αὐτῆς. Βέβαια, εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴν Ἐκκλησία καμμία τεχνολογικὴ ἀνακάλυψη ἢ πρόοδος δὲν θεωρεῖται μέσα ἀπὸ ἓνα ἀποκλειστικὰ χρηστικὸ καὶ ὠφελιμιστικὸ πρῖσμα, ἀλλὰ πάντοτε ὀφείλει νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ στὴν προοπτικὴ τῆς θεώσεώς της καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ μπορεῖ καὶ ἀξιοποιεῖ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία ποικιλοτρόπως⁴.

Οἱ ἀλλαγὲς ποὺ σηματοδοτεῖ ἡ ψηφιακὴ ἐποχὴ στὰ κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ ἀρκετὰ σημεία εἶναι κοινὲς μὲ ἐκείνες ποὺ ἀφοροῦν τὰ κείμενα τῆς θύραθεν γραμματείας, ἀλλὰ εἰδικώτερα

4. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ ζωὴ στὸ διαδίκτυο σὲ πολλὰς περιπτώσεις δὲν εἶναι ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἀποτελοῦν συνέχειά της καὶ τὸ διαδίκτυο μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς μέσο ἔκφρασης μιᾶς προϋπάρχουσας θρησκευτικότητας, στὸ πλαίσιο μιᾶς συμπληρωματικῆς σχέσης· βλ. Gl. Young, "Reading and Praying Online: The Continuity of Religion Online and Online Religion in Internet Christianity", στὸ: L. Dawson and D. Cowan (ἐπιμ.), *Religion Online: Finding Faith on the Internet*, Routledge, New York & London 2004, σ. 94. Γιὰ τὴν Ἐκκλησία βέβαια ἓνα θέμα ἐν προκειμένῳ εἶναι κατὰ πόσον τὰ τεχνολογικὰ μέσα εἶναι ἓνας «ἁπλὸς μεταφορέας» μηνυμάτων καὶ νοημάτων, δηλαδὴ ἁθῶα καὶ οὐδέτερα καὶ ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ χρῆση τους, ἢ ἂν καθορίζουν σὲ κάποιο βαθμὸ, μικρὸ ἢ μεγάλον, τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μηνύματος· βλ. Ἀλ. Κατσιάρας, «Χαιρετισμὸς στὸ Συνέδριο τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν Ἐπισκόπων τῆς Εὐρώπης γιὰ τὰ Μ.Μ.Ε.», *Θεολογία* 85, 3 (2014), σ. 326 (βλ. καὶ παρακάτω, σημ. 29).

σχετίζονται με τὸ ὑψηλὸ κῦρος καὶ τὸ δογματικὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων αὐτῶν, τὸν ἐρμηνευτικὸ πλουραλισμὸ, τὴ γλωσσικὴ τους ταυτότητα καὶ τὸν τρόπο ἀναπαραγωγῆς, καθὼς καὶ τὸν ἰδιαίτερον σύνδεσμον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, τὴ μελέτη καὶ διάδοσιν τοῦ θείου μηνύματος, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ποιότητα τοῦ σύγχρονου θεολογικοῦ λόγου.

Στὴν παροῦσα ἀνακοίνωσις ἐστιάζουμε στὶς ἐπιδράσεις τῆς τεχνολογίας στὴν κειμενικὴ παράδοσιν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, μιὰ παράδοσιν ποὺ μέσα ἀπὸ ὅλες τὶς κειμενικὲς μορφὲς διατήρησε στὴν «κιβωτόν» τῆς ἀνέγγιχτη καὶ ἀλώβητη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες τὴ διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου, τὶς ὁποῖες ἐρμηνεῖς ἢ ἐκφάνσεις τοῦ λόγου αὐτοῦ ἔχουν ἀποτυπωθεῖ καὶ καταγραφεῖ⁵, καθὼς καὶ τὸν πολῦτιμον γλωσσικὸ θησαυρὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

Θετικὰ ἀποτελέσματα – Προκλήσεις

1. Διάδοσιν καὶ διάσωσιν τῶν κειμένων

Δεδομένου ὅτι ἡ ψηφιακὴ πληροφορία διαδίδεται γρήγορα καὶ εὐκόλως δίχως περιορισμοὺς τοπικοὺς ἢ χρονικοὺς, ἡ ψηφιοποίησιν τῆς κειμενικῆς παράδοσιν διασφαλίζει τὴν εὐκόλῃ καὶ εὐέλικτῃ πρόσβασιν στὰ κείμενα αὐτά⁶. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασίαν γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς εἶναι ὅτι

5. Στὸν ὅρον «κειμενική» παράδοσιν ἐντάσσεται τόσο τὸ κείμενον ὡς στατικὴ γλωσσικὴ ὄντοτητα, ὁ κύκλος ζωῆς τῆς ὁποίας ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ κείμενον ἔφυγε ἀπὸ τὰ χεῖρα τοῦ συγγραφέα, ὅσο καὶ ὡς διαδικασίαν παραγωγῆς μέσα στὰ συμφραζόμενα ποὺ δημιουργήθηκε, ἀλλὰ καὶ τὸ «διαπραγματεύσιμο κείμενον», τὸ κείμενον δηλαδὴ ὡς ἀντικείμενον κατανόησιν καὶ ἐρμηνείας ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ἐκάστοτε ἀναγνώστη περισσότερα βλ. Πύλη γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=301 [29.9.2023].

6. Γιὰ τὰ κείμενα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας π.χ. διαθέτουμε μιὰ ψηφιακὴ βιβλιοθήκη, γνωστὴ ὡς TLG (Thesaurus Linguae Graecae). Εἶναι μιὰ ἠλεκτρονικὴ βάση δεδομένων, πλῆρους κειμένου, ποὺ περιλαμβάνει τὰ περισσότερα σωζόμενα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα ἀπὸ τὸν Ὅμηρον (8ος αἰ. π.Χ.) μέχρι τὸ 600 μ.Χ., καθὼς καὶ τὰ ἱστοριογραφικὰ καὶ λεξικογραφικὰ κείμενα καὶ κείμενα σχολιαστῶν ὡς τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου (1453) τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ συνεχῶς ἐμπλουτίζεται. Σήμερα περιλαμβάνει περισσότερες ἀπὸ 105 ἑκατομμύρια λέξεις, 10.000 ἔργα καὶ 4.000 συγγραφεῖς βλ. https://www.lib.uoc.gr/documents/guide/TLG_2013.pdf [29.9.2023].

ὁ παγκόσμιος ἴστος ἐπαναφέρει στὸ προσκίνηιο μὲ τὸν πιὸ ἐπίκαιρο καὶ δυναμικὸ τρόπο τὸ ὄραμα τῆς δημιουργίας μιᾶς σχεδὸν ἑξαντλητικῆς τράπεζας τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ποὺ θὰ καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ἀναζήτηση καὶ τὸν ἐντοπισμὸ ὁποιουδήποτε κειμένου σὲ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα.

Ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τὸ ἱερὸ κείμενο ποὺ εἶναι διαθέσιμο παγκοσμίως σὲ ποικίλες ψηφιακὲς μορφές, ἐπανασχεδιασμένες γιὰ ἠλεκτρονικὴ ἀνάγνωση ἀλλὰ καὶ ἀκρόαση, εἶναι τὸ κείμενο τῆς Βίβλου. Μία ἐφαρμογὴ σὲ ἓνα iPhone 6 τελευταίου μοντέλου περιλαμβάνει τώρα 1000 διαφορετικὲς ἐκδόσεις τῆς Βίβλου σὲ 700 γλῶσσες, ἐπαυξημένες μὲ ἐργαλεῖα σχολιασμοῦ καὶ ἑκατοντάδες σχέδια ἀνάγνωσης μὲ αὐτοματοποιημένες ὑπενθυμίσεις στὰ μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης γιὰ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς συχνῆς ἀνάγνωσης. Ταυτόχρονα, μέσῳ τῶν δυνατοτήτων τῆς μηχανικῆς μετάφρασης, τὸ βιβλικὸ κείμενο ἀνοίγεται ἄμεσα σὲ ἓνα πολυγλωσσικὸ περιβάλλον. Ἰστότοποι προσφέρουν γρήγορη δωρεὰν πρόσβαση σὲ διάφορες μεταφράσεις⁷.

Μεγάλον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πλούσια βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὶς ἀλλαγές ποὺ ἐπιφέρει ἡ χρῆση καὶ εὐρεῖα διάδοση τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ἐνῶ πολλὲς διαδικτυακὲς ἔρευνες ἀναλύουν τὶς πρακτικὲς ἀνάγνωσης, τὰ κίνητρα, τὶς ἐμπειρίες τῶν χρηστῶν τῆς ψηφιακῆς βίβλου, σὲ σύγκριση μὲ ἄλλα περιβάλλοντα⁸. Κοινὴ εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι τὸ διαδίκτυο προσφέρει νέες δυνατότητες παρουσίας τοῦ βιβλικοῦ κειμένου καὶ νοήματος⁹. Πρόκειται γιὰ μία νέα πρακτικὴ προσέγγιση

⁷ Ἄλλες γνωστὲς ψηφιακὲς βάσεις κειμένων εἶναι τὸ Project Gutenberg: <http://www.gutenberg.org/>, ποὺ περιλαμβάνει κάθε εἶδους κείμενα σὲ ἓνα πλῆθος γλωσσῶν, καθὼς καὶ τὸ Perseus Digital Library: <http://www.perseus.tufts.edu>, ποὺ διαθέτει ἀπὸ τὴν ἱστοσελίδα του ἓναν σεβαστὸ ὄγκο κειμένων τῆς κλασικῆς γραμματείας, ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς.

⁸ Τὸ θέμα τῆς ὑπαρξῆς πολλῶν, ἀνώνυμων συχνά, βιβλικῶν μεταφράσεων σήμερον στὸ διαδίκτυο ἀνακαλεῖ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες, ὅταν κυκλοφοροῦσαν οἱ ποικίλες ἀνώνυμες βιβλικὲς μεταφράσεις, κάποιες φορὲς καὶ προφορικῆς, καὶ θέτει τὸ θέμα τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἐγκυρότητας τῶν μεταφραστικῶν ἀποδόσεων βλ. Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Οἱ πρώτες ἀνώνυμες λατινικὲς μεταφράσεις τῆς Βίβλου καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Ἱερωνύμου», στό: Κ. Γ. Τσιγκάκης, Μαρία Σίχ (ἐπιμ.), *Βιβλικὲς Μεταφράσεις. Ἱστορία καὶ Πράξη. Ἐπετειακὸς Τόμος γιὰ τὰ Διακόσια Χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας*, Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ Ἑταιρία, Ἀθήνα 2021, σσ. 131-146.

⁹ T. Hutchings, "E-Reading and the Christian Bible", *Studies in Religion / Sciences Religieuses* 44, 4 (2015), σσ. 423-440.

⁹ Βλ. Π. Καραμούζης, «Τὰ νέα μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης καὶ οἱ μετασχηματισμοὶ

του βιβλικού κειμένου, ή όποία θα μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τρόπον τινά παραπέμπει στήν ἀνακάλυψη μιᾶς πραγματικότητας, ή όποία προϋπῆρχε τοῦ κωδικοποιημένου βιβλίου καί/ἢ τοῦ τυπωμένου βιβλίου, ὅταν ή μετάδοση καί μεταφορά τῶν βιβλικῶν ἀποσπασμάτων σέ αὐτό τὸ τότε πρωταρχικό στάδιο ἦταν ἀποσπασματική καί «ρευστή», ὅπως συμβαίνει καί τώρα μέ τή διαδικτυακή ἐφαρμογή¹⁰.

Στό ἴδιο πλαίσιο μέ τήν ψηφιοποίηση τῆς θεολογικῆς γραμματείας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας παρέχεται ή δυνατότητα καλλιέργειας ἐνός θεολογικοῦ διαλόγου οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα¹¹, πού μπορεί νά ἐρεῖ- δεται στά κείμενα, καθὼς ἐρευνητὲς τόσο ὀρθόδοξοι ὅσο καί ἀπὸ ἄλλες χριστιανικὲς παραδόσεις ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο μποροῦν νά ἔχουν πρόσβαση στὸν θεολογικὸ πλοῦτο τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν καί θεολογικῶν σχολῶν καί ἐπιστημόνων.

Παράλληλα, χάρις στήν ψηφιοποίηση διασώζεται μεγάλος ἀριθμὸς παλαιότερων ἢ σύγχρονων θεολογικῶν κειμένων, τὰ όποία εἴτε δὲν ἐπρόκειτο νά ἐπανεκδοθοῦν εἴτε κινδυνεύουν ἀπὸ τή φυσική φθορά. Μάλιστα οἱ ψηφιακὲς βιβλιοθηκὲς σήμερα συχνὰ διακηρύττουν τή διασφάλιση τῆς ἐπιβίωσης καί τῆς «ἀθανασίας» τῶν κειμένων, μακριὰ ἀπὸ τοὺς κινδύνους πού αὐτὰ διέτρεχαν στίς συμβατικὲς βιβλιοθηκὲς.

2. Νέα τεχνολογικά ἐργαλεῖα ψηφιακῆς ἔρευνας τῶν κειμένων

Τὰ νέα τεχνολογικά ἐργαλεῖα προσφέρουν πολλοὺς τρόπους συ- στηματικῆς ἔρευνας καί ἀξιοποίησης ἐνός ψηφιακοῦ διαθέσιμου κειμένου. Ἰδιαίτερα μάλιστα ή δημιουργία ψηφιακῶν συλλογῶν μέ κείμενα πού ἔχουν κοινὰ ἀντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά, συλλογῶν πού

τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας», *Σύναξη* 147 (2018), σ. 50.

10. T. Hutchings, "Now the Bible is an App: Digital Media and Changing Patterns of Religious Authority", στό: K. Granholm, M. Moberg, Sofia Sjö (ἐπιμ.), *Religion, Media, and Social Change*, Routledge, New York – London 2015, σ. 148.

11. Ἡ πληρότητα καί ἀντικειμενικότητα τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου διαχρονικά στηρίχθηκε σέ δύο βασικὲς προϋποθέσεις: τῇ δυνατότητα προμῆθειας καί πρόσβασης στά αὐθεντικά κείμενα καί τῇ διασφάλισι μιᾶς ἔγκυρης μετάφρασης γιὰ τοὺς ἀλλόγλωσσους. Ἐνδεικτικὰ βλ. Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Ὁ ρόλος τῆς μετάφρασης καί τῶν ἐρμηνέων στὸ θεολογικὸ διάλογο ἑλληνόφωνης Ἀνατολῆς καί λατινόφωνης Δύσης», στό: *Φιλία καί Κοινωνία: Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Γρηγόριο Δ. Ζιάκα*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 300-323.

ονομάζουμε ηλεκτρονικά «σώματα κειμένων»¹², βρίσκεται στην αιχμή της έρευνας και προσφέρει τὰ μέγιστα στη διερεύνηση τοῦ θεολογικοῦ λόγου μὲ πληρότητα καὶ ἐπιστημονικὴ ἀξιοπιστία.

Μεταξὺ ἄλλων, τὰ γλωσσικὰ ψηφιακὰ ἐργαλεῖα συμβάλλουν στὴν ἀνάδειξη τοῦ κειμενικοῦ πλούτου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀξίας του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀναβάθμιση καὶ βελτίωση τοῦ σύγχρονου ἐκκλησιαστικοῦ λόγου. Ἡλεκτρονικὰ λεξικά καὶ βοηθήματα δίνουν ἐξαιρετικὲς δυνατότητες τόσο γιὰ κατ' ἰδίαν μελέτη καὶ κατανόηση ὅσο καὶ γιὰ ἐξ ἀποστάσεως διδασκαλία τῶν κειμένων αὐτῶν¹³.

Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ συμβολὴ στὸν χῶρο τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν κειμένων. Ἡ ψηφιοποίηση χειρογράφων, ἡ προώθηση προγραμμάτων ἀνάγνωσης χειρογράφων καὶ ἀναγνώρισης γραφῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων σηματοδοτοῦν μεγάλα βήματα προόδου στὸν χῶρο τῆς κριτικῆς ἔκδοσης καὶ ἰδιαίτερα τῶν κειμένων ἐκείνων ποὺ διαθέτουν πλούσια καὶ σύνθετη παράδοση, ὅπως εἶναι τὰ βιβλικά καὶ τὰ πατερικά κείμενα. Βέβαια τὰ ψηφιακὰ περιβάλλοντα μὲ τὶς νέες δυνατότητες ποὺ παρέχουν στὸν ἐκδότη προϋποθέτουν μία σειρὰ ἀπὸ ἀποφάσεις καὶ ἐπιλογές ποὺ δὲν ἦταν διαθέσιμες στὴν ἐποχὴ τοῦ ἐντύπου. Ὁ ἐκδότης ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ παρέχει στὸν ἀναγνώστη μιὰ κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερη εἰκόνα τῶν παραλλαγῶν τοῦ κειμένου, νὰ τὸ ἐμπλουτίσει μὲ

12. «Σῶμα κειμένων» θεωρεῖται κάθε συλλογὴ τμημάτων μιᾶς συγκεκριμένης γλώσσας, τὰ ὁποῖα ἐπιλέγονται καὶ διατάσσονται σύμφωνα μὲ συγκεκριμένα γλωσσολογικά κριτήρια, ἔτσι ὥστε νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα τῆς γλώσσας αὐτῆς. Τιτίκα Δημητρούλια, «Τὰ ἡλεκτρονικά σώματα κειμένων καὶ ἡ ἀνάλυσή τους. Ἐρευνητικὲς προοπτικὲς γιὰ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας», *Σύγκριση* 31 (2022), σσ. 160-184· βλ. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syngkrisi/article/view/3240> [30.9.2023].

13. Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Ἡ σύνδεση τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας μὲ τὰ κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Μιὰ διαχρονικὴ προσέγγιση», στό: *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, τόμ. 1, *Διδακτικὲς προσεγγίσεις στὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν*, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 14-18· βλ. <http://www.1synedriotheologias.kmaked.eu> [29.9.2023] καὶ ἡ ἴδια, «Τὰ λειτουργικά κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας: Ἀπὸ τὴ σχεδोगραφία στὴ σύγχρονη ἐξ ἀποστάσεως γλωσσικὴ διδασκαλία», στό: Μαρία Ράντζου (ἐπιμ.), *Παράδοσις Χριστιανικῆς Παιδαγωγίας. Παιδεία καὶ Σχολεῖο στὸν 21ο αἰῶνα. Μελέτες πρὸς τιμὴν τοῦ καθηγητῆ Ἰωάννη Β. Κογκοῦλη*, ἐκδ. Δ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 123-136.

έκτεταμένο γραμματολογικό και έρμηνευτικό ύλικό, συμπεριλαμβάνοντας πολυμεσικό ύλικό (άρχεια ήχου, σταθερής και κινούμενης εικόνας)¹⁴.

Άλλα και στον χώρο της μετάφρασης, οί τεχνολογίες της ψηφιακής Βίβλου έχουν επίσης αναπτυχθεί, ιδιαιτέρως από χριστιανούς ιεραποστόλους, οί όποιοι έχουν ενσωματώσει ψηφιακά έργα στο μεταφραστικό τους έργο. Οί τεχνολογίες της γλώσσας μπορούν να συνδράμουν και να διευκολύνουν τη μετάφραση των θεολογικών κειμένων, και μάλιστα και σε λιγώτερο γνωστές γλώσσες, και με τον τρόπο αυτό, κυρίως μέσω της μηχανικής μετάφρασης και διερμηνείας, να στηρίξουν τόσο τις μικρές έθνικές γλώσσες όσο και τη γενικώτερη γλωσσική επικοινωνία¹⁵. Γενικώτερα ή χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και του διαδικτύου στον χώρο της ιεραποστολικής, της μετάδοσης και μεταφοράς του θεολογικού λόγου και των νέων της Έκκλησίας είναι εύρως διαδεδομένη¹⁶.

3. Υπερκείμενο: πλοήγηση στη «θάλασσα της γνώσης»

Η αρχική ψηφιακή μορφή ενός αρχείου κειμένου έμελλε να αλλάξει, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του '60, με την εμφάνιση αυτού που ονομάζουμε υπερκείμενο (*hypertext*)¹⁷. Με τη βοήθεια υπερσυνδέσμων (*links*) το κείμενο αποκτά μία μη γραμμική οργάνωση, ή όποια έπιτρέπει στον χρήστη να ακολουθεί δρόμους ανάγνωσης που βασίζονται στους δικούς

14. Nancy K. Hayles, "Translating Media: Why We Should Rethink Textuality", *The Yale Journal of Criticism*, 16, 2 (2003), σ. 271. Ηλεκτρονική πρόσβαση στο: <http://muse.jhu.edu/journals/yale/summary/v016/16.2hayles.html>.

15. Άλλωστε στην «ήθική της γλώσσας» ή μετάφραση (συμβατική ή μηχανική) είναι κύρια μορφή προστασίας των «γλωσσών εν κινδύνω». Γ. Μπαμπινιώτης, έφ. *Τό Βήμα* 24-11-2008. Έπιφυλλίδες Υπέρ της γλωσσικής τεχνολογίας.

16. Για το πώς χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες οί διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, βλ. ένδεικτικά Heidi Campbell, "How Religious Communities negotiate New Media Religiously", στο: Pauline Hope Cheong et al. (eds.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices, Futures*, Peter Lang, New York 2012, σσ. 81-96.

17. Βλ. Chr. Vandendorpe, *From Papyrus to Hypertext: Toward the Universal Digital Library*, transl. Phyllis Aronoff, H. Scott, University of Illinois Press, Illinois 2009, σσ. 25-27. Ό όρος υπερκείμενο εισήχθη από τον Τέντ Νέλσον το 1965 στο έργο του: *Literary Machines*. Ό Νέλσον κατανοεί το υπερκείμενο ως ιδεατό έργαλειο απόδοσης των λειτουργιών της ανθρώπινης σκέψης και έκφρασης των διασυνδέσεων μεταξύ των επιμέρους κειμένων της ανθρώπινης συγγραφικής παραγωγής. Το πρώτο θεωρητικό έργο για το υπερκείμενο είναι το δημοσίευμα: J. D. Bolter, *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing*, Hillsdale, N.J., L. Erlbaum Associates 1991 (2001, Routledge).

του συσχετιζόμενους συνδέσμους¹⁸. Τὸ ὑπερκείμενο ὁδηγεῖ σὲ μίᾳ νέᾳ ἀντίληψη γραφῆς, ἡ ὁποία βασίζεται πάνω σὲ μιᾶ νέᾳ σχέσῃ ἀνάμεσα στὴ σκέψη καὶ τὸν χῶρο, πάνω σὲ ἓνα ἄλλο σύστημα ἐπικοινωνίας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικὰ τὰ θεολογικὰ κείμενα, ἓνα τέτοιο ὑπερκείμενο προσφέρει νέες δυνατότητες συγκριτικῆς καὶ διακειμενικῆς ἔρευνας καὶ κριτικοῦ διαλόγου καὶ ἐνισχύει τὸν ἐρμηνευτικὸ καὶ μεταφραστικὸ πλουραλισμὸ, καθὼς καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς σκέψης καὶ πρόσληψης τοῦ κειμένου¹⁹.

Προβληματισμοὶ

Μετὰ ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ προκλήσεων τῆς ψηφιοποίησης καὶ στὸ πλαίσιο ἑνὸς τεχνοσκεπτικισμοῦ ποὺ ἀναπτύσσεται παράλληλα, θὰ παρουσιάσουμε κάποιους προβληματισμοὺς ἐπιχειρώντας νὰ ἀπαντήσουμε σὲ ὀρισμένα ἐνδεικτικὰ μόνον ἐρωτήματα:

1. Πόσο μιᾶ ψηφιακὴ βιβλιοθήκη ἐγγυᾶται τὴν ἀσφαλῆ διαφύλαξη καὶ τὴν «ἀθανασία» τῶν κειμένων;

Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι ποτὲ στὸ παρελθὸν δὲν ἀποθηκεύτηκε τόση γνώση καὶ τόση πληροφορία σὲ κάτι τόσο ἄυλο, ὅπως τὸ «νέφος» τοῦ διαδικτύου. Ποιὸς ἐγγυᾶται λοιπὸν ὅτι ἓνας πιθανὸς θάνατος τοῦ ὑπολογιστῆ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὁδηγήσει σὲ ἀπώλεια πολλῶν δεδομένων; Μήπως ἐπομένως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσουμε καὶ κάποιον ἐφεδρικό τρόπο διασφάλισης τῶν κειμένων ποὺ διαφύλαξαν ἀλώβητη τὴ γνώση καὶ τὴν παράδοση αἰώνων;

Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι στὸ παρελθὸν κοινωνικοπολιτικὲς καὶ ἄλλου τύπου μεταβολὲς ὁδήγησαν σὲ ἀπώλειες κειμένων. Νὰ θυμηθοῦμε

18. Πολλοὶ κάνουν λόγο γιὰ τὸ ὄραμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωστος ἀπὸ τὴν τυραννία τῆς γραμμικότητας· βλ. R. Coover, "The end of books", *New York Times Book Review* 21 (June 1992)· βλ. <http://wings.buffalo.edu/english/faculty/conte/syllabi/370/EndofBooks.htm> [17.9.2023].

19. Γιὰ μιᾶ κατατοπιστικὴ εἰσαγωγή στὸ θέμα βλ. Cl. Lamont, "Annotating a Text: Literary Theory and Electronic Hypertext", στί: K. Sutherland (ἐπιμ.), *Electronic text: investigations in method and theory*, Oxford University Press, Oxford 1997, σσ. 47-66.

ένδεικτικά τὰ κείμενα τῆς Γραμμικῆς Β, πολλὰ κείμενα ποὺ φυλάσσονταν στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας, καθὼς καὶ κείμενα ποὺ σβήστηκαν σὲ χειρόγραφα γιὰ νὰ γραφοῦν ἐπάνω κάποια ἄλλα.

Ἐν ὅψει μιᾶς πιθανότητας νὰ συμβεῖ κάτι παρόμοιο στὸ μέλλον, ἀναπτύσσονται σήμερα διάφορες πρωτοβουλίες. Στὴν Αὐστρία λ.χ. βρίσκειται σὲ ἐξέλιξη τὸ σχέδιο “Memory of Mankind”. Πρόκειται γιὰ μία προσπάθεια νὰ συγκεντρωθεῖ ἡ συσσωρευμένη γνώση τῆς ἐποχῆς μας καὶ νὰ ἀποθηκευθεῖ σὲ ὑπόγεια σπήλαια, ποὺ εἶναι λαξευμένα σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἀλατωρυχεῖα στὸν κόσμος. Αὐτὸ γίνεται μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς εἰδικῆς διαδικασίας ποὺ περιγράφεται ὡς «κεραμικὸ μικροφίλμ», τὸ ὁποῖο θεωρεῖται τὸ πιὸ ἀνθεκτικὸ σύστημα ἀποθήκευσης δεδομένων στὸν κόσμος²⁰.

2. Κινδυνεύει ἡ ἀκεραιότητα καὶ αὐθεντικότητα τῆς κειμενικῆς παράδοσης μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ψηφιακῆς μορφῆς;

Τὸ πέρασμα τῶν κειμένων ἀπὸ τὴ σκληρὴ πέτρα τῶν ἐπιγραφῶν στὸν σκληρὸ δίσκο τοῦ ὑπολογιστῆ συνοδεύτηκε ἀπὸ ποικίλες ἀλλαγές.

Στὴν ἀρχὴ ἡ χειρόγραφη παράδοση καὶ ἀναπαραγωγή τῶν κειμένων εἶχε τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικῆς σφραγίδας τοῦ γραφέα καὶ τὴν ἀξία τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἀνεπανάληπτου.

Στὴ συνέχεια οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις ἀξιοποίησαν ἀρκετὰ τὴ χειρόγραφη παράδοση, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε ἡ αἰσθησιμότης τῆς σχετικότητας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αὐθεντικότητα καὶ ἀκεραιότητα τοῦ κειμένου, ἐξ οὗ καὶ οἱ ἐπανεκδόσεις πολλῶν κειμένων.

Σήμερα ἡ ψηφιοποίηση τῶν κειμένων δημιουργεῖ στοὺς περισσότερους τὴν ψευδαίσθησι τῆς ἀπόλυτης ἐγκυρότητας καὶ πληρότητας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ταυτίζουμε ἄκριτα τὴ μορφή τοῦ κειμένου ποὺ προβάλλεται στὴν ὁθόνη μας μὲ τὸ γνήσιο καὶ αὐθεντικόν. Εἶναι ὁμως ἔτσι;

20. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐλπίζουν νὰ δημιουργήσουν ἓνα ἀνεξίτηλο ἀρχεῖο τοῦ τρόπου ζωῆς μας ἀποτυπώνοντας ἐπίσημα ἔγγραφα, λεπτομέρειες γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας, ἐπιστημονικὲς ἐργασίες, βιογραφίες, δημοφιλῆ μυθιστορήματα, εἰδήσεις, ἀκόμη καὶ εἰκόνες σὲ τετράγωνες κεραμικὲς πλάκες. Ὅπως σημειώνει ὁ Martin Kunze: «Προσπαθοῦμε νὰ δημιουργήσουμε κάτι ποὺ δὲν θὰ εἶναι μόνο μιὰ συλλογὴ πληροφοριῶν γιὰ ἓνα μακρινὸ μέλλον, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἐπίσης ἓνα δῶρο γιὰ τὰ ἐγγόνια μας», βλ. <https://www.bbc.com/future/article/20161018-the-worlds-knowledge-is-being-buried-in-a-salt-mine> [29.9.2023].

Είναι γνωστό πώς ό,τι κερδίζει θέση σε ένα ψηφιακό *corpus* περιβάλλεται με το κύρος της τεχνολογίας και μονοπωλεί την άκεραιότητα και την αυθεντικότητα. Και προβάλλεται μάλλον το στερεότυπο, ενώ χάνεται ή αποσιωπάται ό,τι είναι σπάνιο, ό,τι αποκλίνει. Αυτό δεν αποκλείεται να συνεπάγεται χειραγώγηση της σκέψης. Ειδικότερα στην περίπτωση κειμένων που άφοροῦν δογματικά θέματα, ή ιστορία μᾶς διδάσκει ότι αὐτὰ συχνὰ ὑπέστησαν σειρὰ ἐπεμβάσεων διορθωτικῶν καὶ τὸ αὐθεντικὸ κείμενο μπορεί νὰ παραδόθηκε ἀπὸ ἕναν ἴσως καὶ μοναδικὸ μάρτυρα καὶ χάρις σὲ αὐτὸν διασώθηκε²¹.

Παράλληλα, ἡ μεγάλη εὐκολία καὶ τὸ χαμηλὸ κόστος μὲ τὸ ὁποῖο ἀναπαράγεται, ἀντικαθίσταται, μεταβάλλεται καὶ ἀναρτᾶται ἢ ἀποσύρεται ἀπὸ τὸ διαδίκτυο ἕνα κείμενο, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ «ρευστότητα» κειμενική, κάτι ποὺ ἤδη ἔχει ἐπισημανθεῖ σὲ μελέτες γιὰ τὸ ψηφιακὸ βιβλικὸ κείμενο²².

3. Ποιές συνέπειες πιθανὸν μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ψηφιακὴ ἀνάγνωση καὶ μελέτη τῶν κειμένων γιὰ τὴν ἐμβάθυνση στὸν θεολογικὸ λόγο;

Οἱ πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες συνδέθηκαν ἀπὸ νωρὶς μὲ τὸ βιβλίον καὶ τὴν ἀνάγνωση. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Cavallo, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ φιλαναγνωσία τῶν πρώτων χριστιανῶν συνέβαλε στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν κύλινδρο –ὁ τρόπος ἀνάγνωσης τοῦ ὁποῖου

21. Στὴ χειρόγραφη παράδοση μιᾶς βυζαντινῆς μετάφρασης ἑνὸς λατινικοῦ κειμένου, ἀπὸ τὰ σαράντα χειρόγραφα ποὺ τὴν παραδίδουν, μόνο σὲ ἕνα παραδίδεται ἡ γνήσια καὶ αὐθεντικὴ γραφή, ἐνῶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἔχουν ἐπέλθει διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις βλ. Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα, *Δημητρίου Κυδωνή, Μετάφραση τοῦ ψευδοαυγουστίνειου Soliloquia (Τί ἂν εἴποι ψυχὴ μόνη πρὸς μόνον τὸν θεόν). Εἰσαγωγή. Κείμενο. Εὐρετήρια* [Corpus Philosophorum Medii Aevi, Philosophi Byzantini, αρ. 11], Ἀθήναι 2005, σσ. 142*-144*. Ἀκόμη καὶ ἡ γνησιότητα μιᾶς ὁλόκληρης περικοπῆς μπορεῖ νὰ στηρίζεται σὲ εὐάριθμους μάρτυρες βλ. Ἄννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Περὶ τῆς γνησιότητος τῆς περικοπῆς τῆς μοιχαλίδας (Ιω 7, 53-8, 11): Προβληματισμοὶ κριτικῆς κειμένου μὲ ἀφορμὴ μιὰ κριτικὴ θεώρηση τῆς περικοπῆς στὴ λατινόφωνη Δύση κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα», *Σύνθεσις*, τεύχ. 3 (2013), σσ. 140-165.

22. Βλ. D. G. Ford, "The (Un)Stable Digital Bible: A Destabilising Peritext and Stabilising Epitext", *Journal of Religion, Media and Digital Culture* 8 (2019), σσ. 361-81. Γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ εἰλητᾶριο στὸν κώδικα καὶ τὴ μαζικὴ παραγωγή ἐντύπων βιβλίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς χάρις στὴν ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας, καθὼς καὶ τὶς ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν στὴν πρόσληψη τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, βλ. J. S. Siker, *Liquid Scripture: The Bible in a Digital World*, Fortress Press, Minneapolis 2017.

παραπέμπει στην όθόνη του υπολογιστή όσον αφορά τη ροή του κειμένου μπροστά στα μάτια του αναγνώστη– στον κώδικα, δηλαδή στη μορφή του βιβλίου²³.

Το έρώτημα εν προκειμένω είναι αν και σε τί διαφέρει η ανάγνωση σε μια όθόνη από τον τρόπο που έχουμε συνηθίσει να διαβάζουμε στο έντυπο ή και στο χειρόγραφο.

Κοινή είναι η διαπίστωση ότι το ψηφιακό κείμενο προϋποθέτει ένα διαφορετικό είδος ανάγνωσης και, κατά συνέπεια, ένα διαφορετικό είδος μάθησης και σκέψης. Κατ' αρχήν φαίνεται να κατανοούμε καλύτερα, όταν διαβάζουμε ένα κείμενο στην έντυπη μορφή του βιβλίου παρά στην άυλη μορφή της όθόνης. Στην πρώτη μορφή λειτουργεί και η αφή, μία κυριολεκτική επαφή με το κείμενο, μαζί με την όπτική γεωγραφία του κειμένου. Επιπλέον το έντυπο παραδοσιακό κείμενο παραμένει βασικά γραμμικό, με την έννοια ότι συνήθως διαβάζεται από την αρχή προς το τέλος και τα άλλα στοιχεία σημεία ειδικού ενδιαφέροντος είναι δύσκολα.

Αντίθετα, το ψηφιακό κείμενο, που συνήθως είναι πολυτροπικό, καταργεί αυτή τη γραμμικότητα. Ο αναγνώστης μπορεί να ακολουθεί διάφορους συνδέσμους ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις απορίες του. Αυτό οδηγεί σε έναν αποπροσανατολισμό, μια απόσπαση της προσοχής και σε μια γνωστική υπερφόρτωση, δηλ. ταυτόχρονη επεξεργασία περιεχομένου και σχέσεων ανάμεσα στα διάφορα περιεχόμενα. Το υπερκείμενο, ως νοητική τεχνολογία, παίρνει εκ νέου και μετασχηματίζει το αρχικό κείμενο²⁴. Οδηγεί σε μία άλλου τύπου αναγνωστική εμπειρία, ή οποία μοιάζει να διαρρηγνύει την κρυσταλλική ύφή ενός αυστηρά δομημένου κειμένου και μετατρέπεται σε μια αλυσίδα εντυπώσεων²⁵. Οι μελετητές

23. Σχετικά με την παραγωγή, την κυκλοφορία και τη χρήση βιβλίων στον πρώιμο χριστιανισμό βλ. H. Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church: A history of early Christian texts*, Yale University Press, New Haven 1995.

24. Το υπερκείμενο επιτρέπει μια εύκολη, οικονομική και εύελικτη εφαρμογή της παλαιάς πρακτικής των υποσημειώσεων και με τον τρόπο αυτό ένας επιμελητής ή εκδότης διαμεσολαβεί ανάμεσα στο κείμενο και τον αναγνώστη, πριμοδοτώντας κάποιες από τις πιθανές ερμηνείες του κειμένου ή συσκοτίζοντας άλλες· βλ. Cl. Lamont, "Annotating a Text: Literary Theory and Electronic Hypertext", στο: K. Sutherland (έπιμ.), *Electronic text: investigations in method and theory*, ό.π. (σημ. 19), σσ. 47-66.

25. Είναι σαφές ότι χάρη στην πανταχού παρούσα διαφήμιση στο διαδίκτυο, για να μην αναφέρουμε τη δημοτικότητα των μηνυμάτων κειμένου σε κινητά τηλέφωνα, ίσως να διαβάζουμε περισσότερο σήμερα από ό,τι στη δεκαετία του 1970 ή του 1980, όταν

γενικά θεωρούν ότι υπάρχουν διαφορετικά όφελι και μειονεκτήματα στην ανάγνωση σε έντυπη και σε ψηφιακή μορφή – ή πρόκληση είναι να διευκρινιστεί ποιά είναι αυτά και πώς μπορούμε να τα φέρουμε σε ισορροπία.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, σε κείμενα όπου απαιτείται πνευματική έστιάση και αναστοχασμός, όπως είναι τα θεολογικά κείμενα, ο τρόπος ανάγνωσης καθορίζει τον βαθμό πρόσληψης και κατανόησης, δεδομένου ότι οι ίδιες λέξεις μπορεί να επιδέχονται πολλαπλές έρμηνειες και έμβλαση και πρώτιστα ένταξη στην ευρύτερη συνάφεια του κειμένου. Ένας αποσπασματικός και πολυτροπικός τρόπος ανάγνωσης επηρεάζει ακόμη και τον τρόπο της κειμενικής απόδοσης και της πρόσληψης θεολογικών έννοιων, που συνήθως προϋποθέτουν σύνθετη σκέψη και μεγάλες αφήγησεις και όχι απλώς γρήγορη μετάδοση και κοινοποίηση δεδομένων.

4. Ποιές είναι οι επιπτώσεις της ψηφιακής τεχνολογίας στην ποιότητα και παραγωγή διαδικτυακού θεολογικού λόγου και στά «κείμενα» του μέλλοντος;

Ο θεολογικός κειμενικός λόγος σήμερα προσαρμόζεται στους κανόνες της οθόνης²⁶. Οι δυνατότητες διαδικτυακών δημοσιεύσεων, ή ανωνυμία του συντάκτη ενός κειμένου που άπαντα στο διαδίκτυο και ή επιδίωξη της έλκυστικότητας του κειμένου επηρεάζουν την ποιότητα του σύγχρονου θεολογικού λόγου και υποθηκεύουν σε κάποιο βαθμό τα κείμενα που θα κληροδοτήσουμε στην επόμενη γενιά²⁷. Ο εκκλησιαστικός λόγος και

ή τηλεόραση ήταν το μέσο επιλογής μας, αλλά είναι ένα διαφορετικό είδος ανάγνωσης, και πίσω από αυτό βρίσκεται ένα διαφορετικό είδος σκέψης – ίσως ακόμη και μια νέα αίσθηση του έαυτου· βλ. N. Carr, “Is Google making us stupid? What the Internet is doing to our brains”, *The Atlantic* (2008), <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/> [9-8-2023].

26. J. Wise, *The Social Church. A Theology of Digital Communication*, Moody Publishers, Chicago 2014, σσ. 136-137.

27. Βλ. Κ. Α. Τοπάλης, *Ο λόγος του Θεού στην ψηφιακή εποχή. Μια νέα πρόκληση για την Όρθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία. Ψηφιακή επανάσταση και Όρθόδοξη θεώρηση (διπλωματική έργασία)*, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2019, όπου και πλούσια σχετική βιβλιογραφία.

ή πράξη της Ἐκκλησίας στὸ διαδίκτυο φαίνεται κάποιες φορές νὰ κερδίζει σὲ πλάτος, ἀλλὰ νὰ χάνει σὲ βάθος²⁸.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ φαίνεται ἐπίσης νὰ ἀλλάζει μορφή καὶ ὁ κηρυγματικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς τὸ κήρυγμα μετατοπίζεται ἐκτὸς τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ. Τὸ διαδίκτυο ὡς ἄμβωνας τῆς Ἐκκλησίας διαμορφώνει τὸ προφίλ ἐνὸς διαδικτυακοῦ κήρυκα καὶ ὁδηγεῖ σὲ ἐπαναπροσδιορισμὸ τόσο τῆς δομῆς ὅσο καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς μακρᾶς κηρυγματικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας μας²⁹. Ὁ κήρυκας τοῦ διαδικτύου, εἴτε μέσῳ προφορικᾶ μεταδιδόμενου κειμένου εἴτε μέσῳ γραπτοῦ ψηφιακοῦ κειμένου, δὲν ἀπευθύνεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο καὶ ὁμοιογενὲς ἀκροατήριον ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ὅπως συνέβαινε στὸ παρελθόν. Τὸ κήρυγμα στὸ διαδίκτυο αὐτονομεῖται καὶ εἶναι ἓνα κήρυγμα, τὸ ὁποῖο ἀφομοιώνεται κατὰ ἓνα ἀπόλυτα προσωπικὸ τρόπο, ἐφ' ὅσον δὲν συνδέεται μὲ κάποια τελετουργία ἢ Θεία Λειτουργία³⁰. Τὰ ὅρια τῶν ἀποδεκτῶν εἶναι ἐκτὸς ἐλέγχου, ἀφοῦ, χάρις στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία,

28. Γ. Μαντζαρίδης, «Ἡ ὀρθόδοξη ποιμαντικὴ στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ», 2ο Διεθνὲς Συνέδριο Ψηφιακῶν Μέσων καὶ Ὁρθόδοξης Ποιμαντικῆς, 14 Ἰουνίου 2021, βλ.: <http://www.dmoec18.com/el/program-2/>. Ἐπίσης βλ. Β. Γαϊτάνης, *Homo Mediator καὶ Homo Theologicus. Διαλεκτικὴ τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας καὶ Θεολογία τῆς Κοινωνίας. Διαστάσεις καὶ δυνατότητες μιᾶς ὀρθόδοξης «ἐπικοινωνιακῆς θεολογίας»* στὸν μεταμοντέρνο κόσμον, ἐκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2004.

29. Ὁ Herbert Marshall McLuhan (1911-1980), στὸ βιβλίο του: *Understanding Media: The Extensions of Man* (London and New York 1964) ἐπινόησε τὴ φράση: “The Medium is the Message”. Σύμφωνα μὲ τὸν McLuhan, πρέπει νὰ μελετήσουμε τὰ ἴδια τὰ μέσα, παρὰ τὸ περιεχόμενο τῶν μέσων. Τὸ ἐπόμενο βιβλίο του: *The Medium Is the Message: An Inventory of Effects* (Bantam Books 1967) ἦταν ἓνα παιχνίδι μὲ αὐτὴν τὴ συναρπαστικὴ φράση καὶ ἐξερεύνησε τίς ἐπιπτώσεις τῶν μέσων στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Κάθε μέσο προσδιορίζει καὶ τὸ μήνυμα, τὸ ὁποῖο ἀλλάζει περιεχόμενο ἀνάλογα μὲ τὸ μέσο ποὺ ὑπηρετρεῖται στὴ διακίνησή του. Τὸ περιεχόμενο ἐνὸς μηνύματος ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ σύσταση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ διαμεσολαβητῆ: ἐφημερίδα, ραδιόφωνο, τηλεόραση, ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστής, tablet, smartphone καὶ τὰ συναφῆ μπορεῖ νὰ μεταδίδουν τὸ ἴδιο μήνυμα, ἀλλὰ παρεμβαίνει ὁ δικὸς τους τρόπος, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ δομὴ τῆς τεχνολογίας τους. Ὁ τρόπος αὐτὸς προσδιορίζει ὅχι μόνον τὴν παραγωγὴ ἀλλὰ τόσο τὸ νόημα τοῦ μηνύματος ὅσο καὶ τὴν πρόσληψή του. Τὸ ζήτημα ἐπιπλέον γιὰ τοὺς φορεῖς / δημιουργοὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, ρητορικοῦ καὶ εἰκονιστικοῦ, εἶναι οἱ συνέπειες ποὺ ἔχει αὐτὸ γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ τὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

30. Βλ. F. Gautier, “Religion, Media and the Dynamics of Consumerism in Globalising Societies”, στό: K. Granholm, M. Moberg, Sofia Sjö (ἐπιμ.), *Religion, Media, and Social Change*, Routledge, New York – London 2015, σ. 76.

μπορεί να έχει πρόσβαση ό καθένας. Αυτή ή έλλειψη ή –καλύτερα– ή κατάργηση πλαισίου (context collapse) που επιφέρει ή διαδικτυακή επικοινωνία αποβαίνει συχνά εις βάρος μιᾶς ένδελεχοῦς και σοβαρῆς θεολογικῆς ανάλυσης³¹. Ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου συχνά αναγκάζεται να περιορισθεῖ σέ στοιχειώδεις έννοιες και νοήματα, που υποβαθμίζουν ἢ ἀκόμη και αποχρωματίζουν οὐσιαστικά τὸ κείμενό του³². Ὁ κάθετος, έναιϊος και συγκεντρωτικὸς χαρακτήρας τῆς επικοινωνιακῆς σχέσης με τὸ ἀκροατήριό, ὁ ὁποῖος χαρακτήριζε τὴν αὐθεντία τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ κήρυκα στο παρελθόν³³, δίνει τὴ θέση του σέ ὀριζόντιες μορφές επικοινωνίας και τὸ επικοινωνιακὸ περιεχόμενο τελεῖ ὑπὸ συνεχῇ διαπραγματεύση³⁴.

31. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Postman, ὅταν μεταφορέας αὐτοῦ τοῦ λόγου εἶναι ἡ ὁδὸν, ἐμφανίζεται μέσα σέ ἓνα πλαίσιο με συγκεκριμένα ‘μετανεωτερικά’ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν τὸ τελικὸ μήνυμα που προκύπτει ἀπὸ τὴ μετάδοση αὐτοῦ τοῦ λόγου: ὁ ἀκροατῆς-θεατῆς ἔχει ἐπίγνωση ὅτι, πατώντας ἀπλῶς ἓνα πλῆκτρο, μπορεῖ νὰ διακόψει τὴ μετάδοση τοῦ ‘ιεροῦ’ μηνύματος και νὰ μεταφερθεῖ στὴ μετάδοση ἐνός ‘μῆ-ιεροῦ’ συμβάντος, π.χ. ἀπὸ τὴν ἀπ’ εὐθείας μετάδοση τῆς θείας λειτουργίας ἢ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα ἢ ἀπὸ λόγους και παραινέσεις μελῶν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς κάποιον ρεπορτάζ γιὰ κάποιον σκάνδαλο ἢ συχνότερα σέ μία διαφήμιση ἢ ἓνα ἀθλητικὸ γεγονός· περισσότερα βλ. N. Postman, *Ἡ Πυξίδα τοῦ Μέλλοντος. Πῶς τὸ παρελθὸν μπορεῖ νὰ βελτιώσει τὸ μέλλον μας*, μετάφρ. Κάτια Μεταξᾶ, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2002.

32. Ἡ ζήτηση και ἡ ἀναζήτηση τῆς προσοχῆς τοῦ ἀκροατηρίου διεγείρει μιὰ αὐξανόμενη προσφορὰ θρησκευτικοῦ και πνευματικοῦ ὕλικου, βλ. P. Fischer-Nielsen, “Pastors on the Internet: Online Responses to Secularization”, στό: P. H. Cheong, P. Fischer-Nielsen, S. Gelfgren, Ch. Ess (ἐπιμ.), *Digital Religion, Social Media and Culture Perspectives, Practices and Futures*, Peter Lang, New York 2012, σσ. 115-130.

33. J. Wise, *The Social Church. A Theology of Digital Communication*, Moody Publishers, Chicago 2014, σσ. 136-137.

34. Ὁ ἐξοικειωμένος χρήστης ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ εἶναι μεταδότης, ἀποδέκτης και διαμεσολαβητῆς –mediator– ἀλλὰ και κριτῆς τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου. Οἱ ἱστοσελίδες και τὰ ἱστολόγια ἀντανακλοῦν κάποιες «ψηφιακὲς ἐνυλώσεις» τῶν ἀπόψεων διαφόρων θρησκευτικῶν ὁμάδων ἢ θρησκευόμενων ἀτόμων ἢ ἐκκλησιαστικῶν-παρεκκλησιαστικῶν ὀργανισμῶν, που νομίζουν ὅτι ἀξιοποιοῦν ἐργαλειακὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ κυβερνοχώρου, προκειμένου νὰ ἐλέγξουν, νὰ διαμορφώσουν, νὰ περιχαρακώσουν, νὰ νομιμοποιήσουν ἢ νὰ φυσικοποιήσουν, νὰ δραστηριοποιήσουν συγκεκριμένες θρησκευτικὲς κοινότητες· βλ. Cheong Pauline Hope, H. Alexander, Kwon Kyounghee Hazel, “The Chronicles of Me: Understanding Blogging as a Religious Practice”, *Journal of Media and Religion* 7 (2008), σσ. 107-131.

Ἐπιλογικά

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ ψηφιακὸς μετασχηματισμὸς εἶναι μία πραγματικότητα καὶ ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ἐπηρέασε καὶ θὰ συνεχίσει νὰ ἐπηρεάζει ποικιλοτρόπως τὴν κειμενικὴ παράδοση.

Ζώντας σὲ ἓναν ψηφιακὸ κόσμο, ἐκτιμοῦμε ὅτι ἡ αἰσιόδοξη προοπτικὴ εἶναι πὼς μπορεῖ καὶ πρέπει ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία νὰ ὑπηρετήσῃ ποικιλοτρόπως τὴ διατήρηση τοῦ θησαυροῦ τῶν θεολογικῶν κειμένων καὶ τελικὰ νὰ γίνῃ διάκονος τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Σὲ ὅσους ἀνησυχοῦν γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὸ μέλλον τῶν κειμένων θὰ μπορούσαμε νὰ θυμίσουμε πὼς μία τρίγλωσση ἐπιγραφή σὲ μία μαύρη γρανιτένια στήλη, στὴ γνωστὴ «στήλη τῆς Ροζέτας», ἔδωσε τὸ κλειδί γιὰ τὴν ἀποκωδικοποίηση τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς καὶ ἀπελευθέρωσε τὰ μυστικὰ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους πολιτισμοὺς τοῦ κόσμου ποὺ εἶχε χαθεῖ. Ἐπίσης παπυρικὰ σπαράγματα ποὺ ἀντιστάθηκαν στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀλλαγῶν στὸν τρόπο γραφῆς διέσωσαν τὰ ἀρχαιότερα εὐαγγελικὰ ἀποσπάσματα. Ἀκόμη μπορούμε νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ τεχνολογία εἶναι αὐτὴ ποὺ βοήθησε νὰ διαβάσουμε καὶ τὰ λεγόμενα παλίμψηστα χειρόγραφα καὶ νὰ ἀνακτήσουμε κείμενα ποὺ εἶχαν ἀπαλειφθεῖ.

Ἐν τέλει ὁ ἄνθρωπος, ὁ μόνος προικισμένος μὲ τὸ χάρισμα τοῦ λόγου καὶ τῆς λογικῆς, τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης, μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ πορεύεται πρὸς τὴν τελείωση καὶ τὸν ἀληθινὸ παράδεισο, ἀξιοποιώντας δημιουργικὰ τὴν τεχνολογία καὶ τὰ μέσα ποὺ αὐτὴ τοῦ προσφέρει, χωρὶς ὅμως νὰ παρασύρεται ἄκριτα ἀπὸ τὰ ὀρμητικὰ νερὰ ποὺ ὁδηγοῦν στὸν μικροσκοπικὸ ἀπατηλὸ εἰκονικὸ ψηφιακὸ «παράδεισο» ποὺ συχνὰ ὑπόσχεται αὐτὴ ἡ τεχνολογία. Μπορεῖ ὁ σημερινὸς χριστιανὸς νὰ συνεχίσει νὰ πορεύεται στὸν δρόμο τῆς πίστεως «ἐπόμενος τοῖς πατράσι», χωρὶς νὰ γοητεύεται ἀπὸ τὶς διδαχὲς καὶ τὰ προγραμματισμένα κελεύσματα τοῦ κήρυκα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὁ ὁποῖος ἔκανε πρόσφατα τὴν ἐμφάνισή του στὸ ψηφιακὸ γίγνεσθαι.³⁵

35. Πρόσφατα, στὶς 11 Ἰουνίου τοῦ 2023, στὸ Fuerth τῆς Γερμανίας, περισσότερα ἀπὸ 300 ἄτομα παρακολούθησαν μία ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ ChatGPT. Ἡ σαραντάλεπτη λειτουργία στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Παύλου δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ ChatGPT καὶ τὸν Jonas Simmerlein, θεολόγο καὶ φιλόσοφο ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς

SUMMARY

The texts of the Orthodox Church in digital form: Consequences, challenges, reflections

By Anna Koltsiou-Nikita, *Professor*
Aristotle University of Thessaloniki

Language technology is a key component of today's digital society. The applications and services of this technology vary, from highlighting and studying the textual tradition to language teaching, from machine translation to voice synthesis and recognition. In this paper we focus on the effects of digital technology on theological discourse and in particular on the textual tradition of the Orthodox Church. We present important consequences that derive from the use of linguistic technology, which include open and easy access to theological texts, the creation of digital databases of theological terms, the compilation of electronic dictionaries, the analysis of texts for authenticity control, the digitization of manuscripts and the facilitation of the critical positive edition of texts, new possibilities for distance teaching of theological texts. Also, we discuss the possibilities offered by the new form of digital texts, called the hypertext, for comparative and intertextual research and critical dialogue, which lead to the strengthening of interpretive and translational pluralism.

At the same time, one must take into consideration the problematic surrounding the impetuous use of technology, the illusion of the validity and completeness that this technology often provides, the possibility of

Βιέννης. Περιελάμβανε τὸ κήρυγμα, τὶς προσευχὲς καὶ τὴ μουσικὴ. Ποικίλα δημοσιεύματα μὲ ἐντυπωσιακοὺς τίτλους, ὅπως «Τεχνητὴ νοημοσύνη ἀνέλαβε τὸ κήρυγμα σὲ ἐκκλησία ὡς 'ἀπὸ μηχανῆς Θεός'», ἢ «Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἀντικαθιστᾷ τὸν κήρυκα σὲ γερμανικὴ ἐκκλησία», εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Πιστοὶ ἄκουσαν μὲ ἀπόλυτη προσοχὴ τὸν κήρυκα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὁ ὁποῖος τοὺς καλοῦσε νὰ ἀφήσουν πίσω τὸ παρελθόν, νὰ ἐστιᾶσουν στὶς προκλήσεις τοῦ παρόντος, νὰ ξεπεράσουν τὸν φόβο τοῦ θανάτου καὶ νὰ κρατήσουν ζωντανὴ τὴν πίστη τους στὸν Ἰησοῦ Χριστό. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς φέρεται νὰ ἀπογοητεύτηκαν ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ἐκκλησίας· βλ. ἐνδεικτικὰ <https://nealive.gr/technologia/michanis-theos-technitinoimosyni-anelave-to-kirygma-se-germaniki-ekklisia/> [29.9.2023].

the loss of the textual tradition. Four questions are asked: a) Does a digital library guarantee the safe keeping and "immortality" of texts? b) Are the integrity and authenticity of the textual tradition at risk with the prevalence of the digital format? c) What are the probable consequences of digital reading and studying of theological texts on the deepening of the theological discourse? d) Can we define the effects of digital technology on the quality and production of online theological discourse and the "texts" of the future?